İnsan Kaynaklı Yoksulluk

Vefa Taşdelen

Giriş

Türkçede, yoksulluk, "yok"tan türer. Gündelik dilde yoksulluk yerine "yokluk" denildiği de olur. Böylece yoksulluk, yoklukla, var olmama haliyle tanımlanır. Yoksulluk, varlıktan eksik olmaktır, varoluşa gelmek ve varlıkta kalmak için yetersiz olmaktır. Yoksulluk, yokluktan pay alır, bu nedenle yoksulun var olma eylemi zayıftır, varlığa değil de yokluğa yakındır daha çok. Bu nedenle insan, yoksullukta kendi varlığı için bir tehlike görür. Ondan hem fiziksel, hem de ruhsal olarak etkilenir, yokluğun yok edici gücü karşısında kaygılanır.

Platon, bir diyaloğunda yokluk üzerine konuşamayacağımızı söyler. Yokluk üzerine konuşamayız, çünkü yoktur. Ama yoksulluk üzerine konuşabiliriz, çünkü vardır, hem de çok vardır. Bunda insanın ihmali mi söz konusudur, yoksa yoksulluk gerçekten karşısında çaresizliğimizi ifade etmekten başka bir şey yapamayacağımız bir yazgı mıdır? Bu bildiride, yoksulluğun derecesini ve sonuçlarını değil, nedenlerini temel alan bir tanımlama üzerinde durulacak, (1) "insan kaynaklı yoksulluk" ve (2) "doğa kaynaklı yoksulluk" olmak üzere başlıca iki tür yoksulluktan söz edilecektir. Bu yapılırken, ülkemizde ve diğer ülkelerde kabul gören "mutlak yoksulluk" tanımı, yoksulluğun "nedenleri"ni, "iradiliği"ni, "önlenebilirliği"ni göz ardı ettiği, "doğruluk", "gerçeklik" ve "etik" değerlerden yoksun olduğu, yoksulluğa dayalı ölümleri, sanki bir hastalıktan olmuş gibi gerekçelendirdiği, mazur gösterdiği, bunun sonucunda da vicdanları duyarsızlaştırdığı, sorumluluk duygusunu körelttiği gerekçesiyle eleştirilecektir.

1. Mutlak Yoksulluk

İsim vermek, egemenliğin ve üstünlüğün işaretidir. Hegel, "Adem, hayvanlar üzerindeki hâkimiyetini onlara bir isim vererek kurdu" der. Bir olgu hakkında tanımlar yapmak, kuramlar ortaya koymak, bilgiler üretmek önemlidir. Bir süre sonra kuramlar ve kavramlar olgunun yerine geçer. Bu nedenle kavramları ve tanımları oluşturmak, yolun hangi güzergâhtan geçeceğini, suyun hangi kanaldan akacağını saptamak gibidir. Bilimsel merak, tanımlayarak, sınırlayarak, özelliklerini ortaya koyarak işe başlar. Ve yapılan tanım, konunun ele alınış ve tartışılma biçimi açısından önem taşır. Zira her tanım belirli saptamalarda bulunur, yol ayrımlarındaki tabelalar gibi yön gösterir, haritalar gibi sınır çizer. Bu nedenle tanımları yapan, isimleri koyan kişiler, yalnızca bir bilgiyi ve görüşü ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda yönlendirmede de bulunurlar. Kendi tanımımı yapmadan, kendi bakışıma, kendi görüşüme ve yargıma da ulaşamam. Araştırmayı ben yaparım, ama başkasının açtığı yoldan çıkamam, gitmek istediğim yere gidemem, varmak istediğim sonuca varamam. Kendi tanımımı yapmazsam, kendi gözlerimle görmüş ve kendi aklımla düşünmüş sayılmam. Tanımların, yöntemlerin ve adlandırmaların böyle bir önemi vardır.

Yoksulluk konusunda da çeşitli tanımlamalar yapılabilir. Sözgelimi, etkileri ve yol açtığı tahribatlar açısından, nedenleri açısından, önlenebilirliği açısından, yaygınlık derecesi açısından, yaşandığı bölgeler açısından, görülme sıklığı açısından… Dünyada ve ülkemizde

en çok kabul gören yoksulluk tanımı, yoksulluğun insan üzerindeki etkisini temel alan tanımdır. Buna göre üç çeşit yoksulluk vardır: Mutlak yoksulluk (*absolute poverty*), göreli yoksulluk (*relative poverty*) ve öznel yoksulluk (*subjective poverty*). Mutlak yoksulluk, biyolojik varlığın devamını sağlayan yiyecek, içecek ve giyecek gibi temel ihtiyaç maddelerinden yoksun olmaktır. Göreli yoksulluk, ortalama gelir seviyesinin altında gelire sahip olama durumudur. Ortalama gelir seviyesinin altında gelire sahip olan kişi temel ihtiyaçlarını rahatça karşılasa bile göreli anlamda yoksuldur. Öznel yoksullukta ise kişi beklenti ve istekleri karşısında kendisini yoksul hisseder.

Görüleceği gibi bu yoksulluk türlerinden en aşırı ve en ölümcül olanı, mutlak yoksulluktur. Mutlak sözcüğünü, "zorunlu olarak öyle olan, olduğundan başka türlü olamayan şey" olarak anlayabiliriz. Peki, mutlak yoksulluk tanımı bize hangi verileri sunar, nelerden söz eder? Öncelikle dikkatlerimizi sonuçlar üzerinde yoğunlaştırır. Bu tanımdan hareket eden araştırmalara baktığımız zaman bize Afrika'da, Ruanda'da, Kenya'da, Somali'de, Hindistan'da, Çin'de, Orta Asya'da, hatta İngiltere ve Amerika'da mutlak yoksulluk sınırında yaşayan kaç milyon insan olduğunu söyleyebilir. Mutlak yoksul sayılabilmek için, hangi ülkelerde günde kaç doların altında gelire sahip olunması gerektiğini de söyleyebilir. Bebeklerin ve çocukların bu yoksulluk türünden nasıl etkilendiklerini, kaç milyon kişinin bu yoksulluk türünden dolayı hayatını kaybettiğini, hatta gelecek yıllarda ne kadar ölüm beklendiğini de söyleyebilir. Bu tür veriler, başta Dünya Sağlık Örgütü, Unicef, Dünya Bankası gibi örgütler tarafından yapılan araştırmalarda yer alır. Peki, "bütün bu araştırmalar bizi hangi konuda aydınlatmaktadır" diye soracak olursak, "mutlak yoksulluğun sonuçları, neden olduğu ölümler ve tahribatlar konusunda" diye cevap verilebilir. Acaba yoksulluğu, nedenleri ve çözüm yollarıyla da kucaklayabilecek, daha insancıl, daha rasyonel, daha çözüm getirici tanımlamalar öne çıkarılamaz mı? Böyle tanımlamalara ihtiyaç yok mudur?

Epiktetos, insanları istekleri konusunda uyarır. "İstekleriniz çoğalırsa mutsuzluğunuz da çoğalır" der. Peki, ne isteyebiliriz o zaman? Ona göre isteyebileceğimiz şeyler üç madde ile özetlenebilir: yiyecek, içecek ve giyecek. Bunlar hayatta kalmamızı sağlar. Bunlardan biri olmadığı zaman, varlığımız tehlikeye girer, ölümcül bir durumla karşı karşıya geliriz. Önümüzde bu durumun bir örneği var: Çocuk dizleri üzerine çökmüş. Başını yukarı kaldıracak güçten yoksun. Bedeni küçülmüş. Kafası, küçülen bedeninin üstünde kocaman görünüyor. Kaburgaları, toz ve kir içindeki esmer teninden dışarı fırlamış gibi. Akbaba, ölmesini bekliyor başucunda. Ve bir çift göz, teknoloji harikası kameranın arkasından bu olaya tanıklık ediyor, onun gözüyle de bütün dünya. Fotoğraf sanatçısı, fotoğrafını çekip gittikten sonra olan oluyor: Çocuk yiyecek dağıtılan yere ulaşamadan ölüyor. "Mutlak yoksulluk", işte tam da bu fotoğrafın adı. Yoksulluktan kaynaklanan ölümleri içlerine sindirememiş insanlar olarak şunu sorabiliriz: Marketlerinde, bakkallarında unun, yağın, pirincin, şekerin olduğu bir dünyada, hala yapılabilecek işlerin ve eylemlerin olduğu bir dünyada, yoksulluk mutlak olabilir mi? Mutlak yoksulluktan söz edebilmek için, dünyadaki son dilim ekmeğin de yenilmiş, son damla suyun da içilmiş, dahası bunları elde edebilmek için bütün imkânların da tüketilmiş olması gerekmez mi? Bütün bunlar olmadan mutlak yoksulluktan söz edilebilir mi? Eğer söz edilebilirse bu ne kadar doğru, ne kadar gerçekçi ve ikna edici olabilir?

2. İnsan Kaynaklı Yoksulluk

Burada, (1) doğa kaynaklı yoksulluk ve (2) insan kaynaklı yoksulluk olmak üzere iki tür yoksulluktan söz edebiliriz. Doğal faktörler belirleyicidir. Kuraklık, susuzluk, deprem, sel baskınları, fırtınalar, aşırı yağışlar bu faktörler içinde değerlendirilebilir. Ama onu düzeltme veya ondan gelen yoksulluğu önleme konusunda insanın elinden çok şey gelmez. İnsan, ancak mekân içinde yer değiştirerek doğadan gelecek büyük çaplı zararlardan korunabilir. Tarih boyunca ortaya çıkan büyük göçlerin ve insan hareketlerinin temelinde doğa kaynaklı

yoksulluktan uzaklaşma isteği vardır. Bu da doğa kaynaklı yoksulluktan kurtuluşun ancak yer değiştirerek ve daha verimli yerleşim bölgelerine doğru hareket ederek gerçekleşebileceğini gösterir. Asıl tartışılması gereken doğa kaynaklı yoksulluk değil, insan kaynaklı yoksulluktur. İnsan dünyası tarihsel, kültürel ve moral bir dünyadır; duyguların, inançların, beklentilerin dünyasıdır. Bu dünyada olup biten hiçbir şey, doğada olup bitenler gibi değildir. Zira bu dünyayı üreten, insan iradesidir. Bir şeyin iradi olması demek, onun olduğu gibi değil de, başka türlü de olabileceği anlamına gelir. Yoksulluk da bu dünyaya aittir, doğa kaynaklı olsa bile doğal bir olgu değildir. Onun iradi olması, önlenebilir olması, olduğundan daha farklı şekillerde olabilmesi anlamına gelir. Bütün bunlar göstermektedir ki, insan dünyasında yoksulluk mutlak değildir, olamaz: çünkü iradidir, çünkü varlık vardır. Bu nedenle yoksulluk, her zaman yok edilebilme, önlenebilme ve azaltılabilme özelliği ile vardır.

Yoksulluğun iradi olmasının "gerçeklik değeri" açısından anlamı şudur: Kaynakları olan bir dünyada, yoksulluk "mutlak" olamaz. Yoksulluğu mutlaklıkla nitelemek, sadece gerçeklik ve doğruluk değeri açısından değil, insanlığın ürettiği bütün değerler açısında da tutarsızlık olacaktır. Bu tür bir yaklaşım, onun karşısında çareleri tüketecek, yapılabilecek bir şey olmadığı fikrini doğuracaktır. Bu da, en azından yoksullukla mücadelede psikolojik direncin kırılmasına neden olacak, yoksulluk hakkında yazılıp söylenenleri bir çaresizlik gösterisine, bir duygusal yozlaşmaya dönüştürecektir. Eğer dünyada hâlâ yapılabilecek bir şeyler varsa, yoksulluğun mutlak olmaması gerekir. Ölümcül yoksulluk, yoksulluğun mutlaklığından değil, iradiliğinden kaynaklanır. Çocuk ölmüştür, fakat onun ölümü yoksulluğun mutlak oluşundan değil, dünya nimetlerine uzanamamış olmasından kaynaklanmıştır. "Mutlak yoksulluk", yeryüzünün kaynaklarını haris ve hasis bir tutumla gizleyen, böylece varlığı inkâr eden bir tanımlamadır. "Mutlak yoksulluk"tan söz etmek, mutlak saçmalıktan söz etmektir. Bu tanımlama, olsa olsa modern dünyanın kendi kendisini sağaltma (*terapi*) denemelerinden biri olabilir. Açılımı da şudur: Sonuçta ölüm, mutlak yoksulluktan olmuştur. Öyleyse yapılabilecek bir şey yoktur. Yoksulluktan ölen de, bu ölüme tanıklık eden de suçsuzdur. "İnsan kaynaklı yoksulluk" tanımlaması ise "tanığı", varlığı gizlediği ve açığa çıkarmadığı, dahası ölenle kendisi de ölmediği için birincil dereceden sorumlu sayar.

"İnsan kaynaklı yoksulluk" tanımı, yoksulluğun önlenebilirliği konusunda bizleri "ümitvar" kılar. İradi olması, yoksulluğun istenildiğinde üstesinden gelinebilir bir durum olduğunu gösterir. Ne var ki, bu iradenin (çok çeşitli, dağınık ve tek elde toplanmamış olduğu için) yoksulluğun ortadan kaldırılması konusunda örgütlenmesi çok güçtür. Örgütlü bir iradenin ortaya çıkabilmesi için bireysel düzeyde, toplumsal düzeyde, devletler düzeyinde ve küresel düzeyde planlı ve bilinçli bir çaba gerekir. Bu çaba hangi konularda ortaya çıkabilir, diye sorulacak olursa, şu başlıkları verebiliriz: (1) Kaynakların verimli kullanılması konusunda: Bu kaynaklar arasında yeraltı ve yerüstü zenginlikleri vardır. Yeraltı ve yer üstü zenginlikleri, insanlığı besleyen ve yeryüzündeki yaşamı mümkün kılan kaynaklardır. İnsanların bu kaynaklarla uğraşmaları, yalnız bir geçim ve beslenme sorunu değil, aynı zamanda bir meşgale, bir meslek ve iştir. Bu kaynaklardan her kuşak kendi payını alır ve gelecek kuşaklara bırakır. (2) Kaynakların adaletli paylaşımı konusunda: Kaynakların adaletsiz paylaşımı, dengesiz zenginlikler ve dengesiz fakirlikler doğurmaktadır. Gelir adaleti sağlayacak düzenlemeler, ölümcül yoksullukların önlenmesi konusunda atılabilecek en önemli adımlardan biridir. (3) Küresel düzeyde israfın önlenmesi konusunda: İsraf, dünyanın kaynaklarının bencilce ve ihtiyacı aşacak bir şekilde tüketilmesi ve kirletilmesidir. Gelir adaletsizliği, beraberinde israfı da getirir. Dengesiz bir şekilde zenginleşen kişiler, dengesiz bir şekilde harcamaya ve tüketmeye yönelirler. Sadece Avrupa ülkelerindeki israf bile, tüm dünyadaki yoksulluk kaynaklı ölümlerin önüne geçebilecek düzeydedir. (4) Harcamaların şiddete ve lükse yönelik olmaktan çıkarılması konusunda: Savaş teknolojisine yıllık olarak yatırılan para, trilyon dolarlarla ifade edilmektedir. Aynı durum kozmetik piyasası için de geçerlidir. Savaş malzemeleri ve kozmetik alanında yapılan harcamaların yüzde biri bile

yoksulluğu ortadan kaldırılmada köklü çözümler sunabilir (5). Nüfus planlaması konusunda: Yoksulluğun yaygınlaşmasında, dengesiz nüfus artışının da çok büyük etkisi vardır. Nüfus artışı ile yoksulluğun paralel olacağı bir gerçektir. İstenildiğinde nüfus artışının iyi bir şey olduğuna yönelik dinsel ve etnik gerekçeler bulunabilir, nüfus planlaması konusunda çalışma yürütenlere kuşkulu gözlerle bakılabilir. İstenildiğinde karşıt kanıtlar da üretilebilir. Ama gerçek şudur: Son yüzyılda, yaşanan iki dünya savaşına karşın, dünya nüfusu, şaşırtıcı bir şekilde her kuşakla birlikte katlanarak büyümüştür. Hızlı nüfus artışının eğitimsizliğin ve yoksulluğun bir neticesi olduğunu unutmamak gerekir. Ama nüfus artışı da yoksulluğu, eğitimsizliği, sağlık ve istihdam sorunlarını doğurmaktadır. Bu olumsuz unsurlar, karşılıklı olarak birbirlerini beslemekte ve birbirlerine katkı sağlamaktadırlar. (6) Sömürünün önlenmesi konusunda: Sömürü, devletler arasında olabileceği gibi bireyler arasında da olabilir. Yoksul ülkelerin yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin, zengin ülke ve şirketler tarafından, hatta o ülkenin sayılı aileleri tarafından kullanılmasının önüne geçilmesi, toplumlardaki yoksulluk düzeyini düşürecektir. (7) Ekilebilir Tarım alanlarının ıslahı, korunması ve geliştirilmesi konusunda: Sonuçta tarım, açlıktan ölümlerin engellenmesi konusunda atılabilecek ilk adımdır, yoksullukla mücadelede çekilebilecek ilk settir. (8) Üretim alanlarının, sanayi kentlerinin dünya üzerinde dengeli bir şekilde yayılması konusunda: Sanayi ve üretim bölgelerinin, belirli noktalarda yoğunlaşması, belki şirketler açısından olumsuz bir durumdur. Ama farklı bölgelere dağıtılması da o bölgelerin kalkınması ve istihdamı açısından önemlidir. (9) Yeni istihdam alanlarının oluşturulması konusunda: Yoksulluk, işsizliğin bir ürünüdür. İşsizlik azaltıldığında, yoksulluktan etkilenen insan sayısı da doğrudan azalacaktır. (10) Tabii ki, eğitim konusunda: Eğitim, yoksulluğu anlama ve çözüm üretme potansiyeli ile yoksulluk zincirinin kırılmasında atılabilecek öncelikli adımdır. Zira eğitim seviyesi ile yoksulluk derecesi arasında bir ters orantı vardır. Biri arttıkça diğeri azalır. Eğitim, yoksulluğu yok edecek çareleri de üretecektir.

Sonuç

Kutsal metinlerde yoksulu, yetimi, kimsesizi gözetmemiz, onlara kol kanat germemiz istenir bizden. Bu etik tutum, insan olmamızın gereği, nedeni ve anlamı olarak görülür. Dinler, fakirlere gösterdikleri merhametle, onlar lehindeki koruyucu buyruklarıyla, gelirin kısmen de olsa tüm bireylere dağılımını öngörürler. Ahlak felsefeleri de iyiliğin insanı tanımlayan bir eylem olduğundan söz ederler ve iyiliğin zaferini tesis etmeye çalışırlar. Sözgelimi Kant, dünyada, dünyanın dışında bile iyiyi istemekten daha iyi bir şey olamayacağını söyler ve insanı "kendi içinde bir amaç" olarak görmenin erdeminden söz eder. Eğer bugün yeryüzünde yoksulluk "mutlaklık"la nitelendirilebiliyorsa, bu iyi niyetin kaybettiğini, dinlerin ve felsefelerin insanlığa davranış kazandırma konusunda başarısızlığa uğradıklarını ve bu konuda yetersiz kaldıklarını gösterir. Mutlak yoksulluk, "iyiyi iyi için isteme"nin gerçekleşmediğini gösterir. Öte yandan doğmuş ve doğacak olan tüm bireylerin, üzerinde hakkı olan temiz havadan, temiz çevreye, yeraltı ve yer üstü zenginliklerine varıncaya değin kaynakların, belirli kişiler, şirketler ve ülkeler tarafından bölüşülmesi hiçbir din, felsefe, ideoloji ve öğretide kendine yer bulamaz. Dünyanın kaynaklarına belirli kişilerin, şirketlerin, ülkelerin ulaşabilmesi, insan kaynaklı yoksulluğun temelidir. Ülkelerin ve bireylerin sömürülmesi; aklın, vicdanın, sağduyunun, insanlık değerlerinin, bilimin, sanatın, hukukun, dinin ve ahlakın ortaya koyduğu söylemlere karşın, insanın dünyasına hala bencilliğin ve ilkel duyguların egemen olduğunu, insanlığın kendi kendini eğitemediğini gösterir. Bir ülkenin kaynaklarını sömürmek için başka ülkeler tarafından istila edilmesi ve bunun diğer ülkeler tarafından anlayışla karşılanması, insanlığın geldiği son noktayı bir kez daha göstermektedir. Mutlak yoksulluk, kötü niyetin yeryüzündeki zaferinin adıdır.

Yukarıda üzerinde durulan ve eleştirisi yapılan yoksulluk tanımı konusu, istatistik biliminin elinde oldukça sığlaştırılmış ve vicdani boyutunu yitirmiştir. Yoksulluğun

ölçülmesinde ölçüt, yol açtığı tahribatlar değil, "etik" olmalıdır. Etik olması, yoksulluğun "insan kaynaklı" olmasının gereğidir. Zira ölümcül yoksulluk, yoksulluğun mutlak oluşundan değil, varlığın paylaşımındaki adaletsizlikten ve yeryüzü kaynaklarının, yoksulluğa kurban gidenlerin aleyhine tüketilmesinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle mutlak yoksulluk tanımı da bu eşitsizliği yaratan kültür ve zihniyet biçimleri tarafından yapılmıştır ve mevcut hali ile ölümcül yoksulluğu mazur göstermeye çalışan bir tanım gibi durmaktadır. İnsan kaynaklı yoksulluk ise, yoksulluğun bir türünü, kaynağında insan olan yoksulluğu gösterir. Kaynağında insanın olması, yoksulluğun mutlak olmadığını söyler, önlenebilirliği konusunda ümit vaat eder. Mutlak yoksulluk bütün imkânların tüketilmesi, yapılabilecek hiçbir şeyin kalmaması demektir. Eğer hala yapılabilecek bir şeyler, alınabilecek önlemler varsa, eğer hala dünyanın bir yerlerinde insanlar bolluk içinde yaşıyorlarsa, israfta ve lüks tüketimde sınır tanımıyorlarsa, o dünyada yoksulluk mutlak olamaz, bu mantıksal bir zorunluluktur. Sonuç olarak söylemek gerekirse, varlık varsa, yoksulluğun mutlak olmaması gerekir, bu da mantıksal bir zorunluluktur. Mutlak yoksulluk bir hakikat değil, sömürenlerin sömürülenler aleyhine verdikleri bir karardır, bir mahkûmiyettir.